

Мақала туралы мәлімет / Содержание

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

Жинақ	IV, Атырау, 8/04/2026, 2026 ж.
ISBN	978-601-262-638-4
Секция	СЕКЦИЯ IV. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ Секция IV.II. Цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық жүйені дамыту және құқық қолдану тәжірибесі / Развитие правовой системы и практика правоприменения в условиях цифровых технологий
Жинақтағы рет нөмірі	№ 081
Мазмұндағы беті	402
Жарияланған беттері	402-407
Автор(лар)	Мукашев Дулат Милатович
Мақала атауы	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕ СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Мазмұндағы жазылуы	Мукашев Д.М., Бегалиев Е.Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ- АТҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕ СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ескерту: бет нөмірлері жинақтың соңындағы «МАЗМҰНЫ» бөліміндегі жарияланған беттерге сәйкес берілді.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕ
СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

Мукашев Дулат Милатович

dulat20202020@mail.ru

«Құқықтану» білім бағдарламасының 1 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі, з.ғ.д., профессор - Бегалиев Е.Н.

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесінде сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етудің құқықтық мәселелері қарастырылады. Автор сотталғандардың құқықтық мәртебесінің конституциялық және халықаралық негіздерін талдайды, БҰҰ-ның Нельсон Мандела ережелері мен Еуропалық түрме ережелерін зерттейді. Норвегия, Германия, Франция, Канада елдерінің озық тәжірибесі қарастырылады. Қазақстандағы сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етудің қазіргі жағдайы бағаланады, қол жеткізілген жетістіктер мен қалған мәселелер көрсетіледі. Негізгі құқықтық мәселелер анықталады: заңнаманың іске асырылмауы, құқықтық білімнің төмендігі, шағымдану тетіктерінің тиімсіздігі, медициналық, еңбек, білім алу құқықтарының шектеулігі, тәуелсіз мониторингтің жетіспеушілігі. Жетілдірудің кешенді бағыттары ұсынылады. Сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз ету құқықтық мемлекеттің маңызды белгісі деген қорытынды жасалады.

Қылмыстық-атқару жүйесінде сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз ету мемлекеттің құқықтық сипатын, адам құқықтарын құрметтеу деңгейін, қоғамның гуманистік құндылықтарын көрсетеді. Қазіргі заманғы пенитенциарлық саясат сотталғандардың құқықтық мәртебесін нығайтуға, олардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, халықаралық стандарттарға сәйкестікке бағытталған. Қылмыстық жаза бостандықты шектеуден тұруы тиіс, адамның басқа конституциялық құқықтары сақталуы керек [1]. Сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз ету тек заңнамалық деңгейде емес, практикалық іске асыру деңгейінде де маңызды болып табылады.

Сотталғандардың құқықтық мәртебесі конституциялық, халықаралық және ұлттық заңнамалық негіздерге сүйенеді. Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылық деп таниды, олардың әмбебап сипатын бекітеді. Конституцияның 12-бабы адам құқықтары мен бостандықтары әркімге туғаннан тиесілі, олар абсолютті және қол сұғылмайтын деп белгілейді [2]. Конституцияның 17-бабы адам қадір-қасиетінің қол сұғылмаушылығын, азаптауға, зорлық-зомбылыққа, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынасқа тыйым салуды қарастырады.

Халықаралық деңгейде сотталғандардың құқықтары көптеген актілерде бекітілген. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы барлық адамдардың қадір-қасиеті мен

құқықтарының тең екендігін жариялайды. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт бостандығынан айырылған адамдарға адамгершілікпен және олардың табиғи қадір-қасиетін құрметтей отырып қарауды талап етеді [3]. Азаптауға қарсы конвенция азаптауды және адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынасты мүлдем тыйым салады. БҰҰ-ның Нельсон Мандела ережелері (2015) сотталғандармен қарым-қатынастың заманауи стандарттарын белгілейді, олардың құқықтарын қорғаудың кешенді тетіктерін қарастырады.

Еуропалық түрме ережелері (2006) сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етудің жоғары стандарттарын белгілейді. Бұл ережелер сотталғандардың өмір сүру жағдайларына, медициналық қызметке, тамақтануға, байланысқа, білім алуға, еңбек етуге, діни сенімге қатысты талаптарды қамтиды [4]. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот сотталғандардың құқықтарын қорғау бойынша маңызды прецеденттік шешімдер қабылдады, мемлекеттердің оң міндеттемелерін айқындады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі (2014) сотталғандардың құқықтары мен міндеттерін жүйелі түрде реттейді. Кодекстің 11-бабы сотталғандардың негізгі құқықтарын бекітеді: қауіпсіздік пен денсаулыққа құқық, адам қадір-қасиетін құрметтеуге құқық, медициналық көмекке құқық, отбасымен байланысты сақтауға құқық, білім алуға құқық, еңбек етуге құқық, діни сенімге құқық, өтініштер мен шағымдар жасауға құқық, заңгердің көмегіне құқық [5]. Кодекс сотталғандардың құқықтарын шектеудің заңдылық, негізділік, пропорционалдылық принциптерін белгілейді.

Сотталғандардың құқықтары әртүрлі топтарға бөлінеді. Жеке құқықтар өмірге, денсаулыққа, жеке басының қол сұғылмаушылығына, адам қадір-қасиетіне құқықтарды қамтиды. Әлеуметтік-экономикалық құқықтар еңбекке, білім алуға, медициналық көмекке, әлеуметтік қамсыздандыруға, тұрғын үй жағдайларына құқықтарды білдіреді [6]. Мәдени құқықтар діни сенімге, мәдени өмірге қатысуға, ақпарат алуға құқықтарды қамтиды. Процессуалдық құқықтар заңгердің көмегіне, сотқа жүгінуге, әділ қарауға, шағымдануға құқықтарды білдіреді.

Халықаралық тәжірибе сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етудің әртүрлі модельдерін ұсынады. Скандинавия елдерінде сотталғандардың құқықтары кеңінен танылады, олар қалыпты азаматтардан минималды айырмашылықтарға ие. Норвегияда түзеу мекемелері қалыпты өмір жағдайларын модельдейді, сотталғандар жеке бөлмелерде тұрады, жұмыс істейді, білім алады, отбасымен байланысты сақтайды [7]. Түзеу мекемелерінде демократиялық басқару принциптері қолданылады, сотталғандар шешім қабылдауға қатысады, өз мүдделерін білдіреді.

Германияда сотталғандардың құқықтары конституциялық қорғауға ие. Федералдық конституциялық сот сотталғандардың негізгі құқықтары түзеу мекемелерінде де қолданылады деп бірнеше рет бекітті. Сотталғандардың сайлау құқығы, сөз бостандығы, қауымдастық құру бостандығы танылады [8]. Түзеу мекемелерінде сотталғандар кеңестері жұмыс істейді, олар мекеме әкімшілігімен диалог жүргізеді, сотталғандардың мүдделерін білдіреді, жағдайларды жақсартуға ықпал етеді.

Францияда сотталғандардың құқықтарын қорғау жүйесі дамыған. Құқық қорғаушысы (Défenseur des droits) сотталғандардың шағымдарын қарайды, түзеу мекемелеріне кіреді, бұзушылықтарды тергейді, ұсынымдар береді. Сотталғандардың медициналық қамсыздандыруы жалпы денсаулық сақтау жүйесіне интеграцияланған, медициналық қызмет сыртқы дәрігерлермен көрсетіледі [9]. Түзеу мекемелерінде кітапханалар, спорт залдары, білім беру орталықтары жұмыс істейді, сотталғандардың интеллектуалдық және физикалық дамуын қолдайды.

Канадада сотталғандардың құқықтары Құқықтар мен бостандықтар хартиясымен қорғалады. Түзеу қызметі сотталғандардың құқықтары мен міндеттері туралы декларацияны қабылдады, оны барлық мекемелерде орналастырды. Тәуелсіз омбудсмен сотталғандардың шағымдарын қарайды, түзеу жүйесін мониторингілейді, жыл сайын парламентке есеп береді [10]. Коренді халықтардың сотталғандары үшін мәдени бағдарламалар, дәстүрлі емдеу әдістері, рухани көшбасшылармен кездесулер ұйымдастырылады.

Қазақстан Республикасында сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз ету бойынша елеулі жұмыстар жүргізілді. Қылмыстық-атқару жүйесінің Ішкі істер министрлігінен Әділет министрлігіне берілуі (2019) жүйенің деполициялануын, гуманизациялануын білдірді. Қылмыстық-атқару кодексі (2014) сотталғандардың құқықтарын кеңейтті, халықаралық стандарттарды енгізді [11]. Түзеу мекемелерінің материалдық-тұрмыстық жағдайлары жақсарды, жаңа мекемелер салынды, ескілері жөнделді, медициналық қызмет жетілдірілді.

Сотталғандардың отбасымен байланысы кеңейтілді, кездесулер саны артты, видео-байланыс мүмкіндіктері пайда болды. Білім беру бағдарламалары дамытылды, жалпы білім беретін мектептер, кәсіптік оқу орталықтары ашылды. Діни қызметкерлердің түзеу мекемелеріне кіруі жеңілдетілді, намаз үйлері, шіркеулер жабдықталды [12]. Қоғамдық бақылау кеңестері құрылды, азаматтық қоғам өкілдері мекемелерге кіреді, жағдайларды бағалайды, ұсынымдар береді.

Дегенмен, сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етудің құқықтық мәселелері қала береді. Біріншіден, заңнаманың іске асырылуының жеткіліксіздігі. Қылмыстық-атқару кодексі сотталғандардың кең құқықтарын бекітеді, бірақ олардың барлығы практикада толық көлемде іске асырылмайды. Мекемелердің ресурстық шектеулері, қызметкерлердің құқықтық мәдениетінің төмендігі, бюрократиялық кедергілер заңнаманың қағаз жүзінде қалуына әкеледі [13]. Екіншіден, сотталғандардың өз құқықтары туралы білімінің жетіспеушілігі. Көптеген сотталғандар өз құқықтарын білмейді, оларды қалай қорғау керектігін түсінбейді, құқықтық ақпаратқа қолжетімділігі шектеулі.

Үшіншіден, шағымдану тетіктерінің тиімсіздігі. Сотталғандардың шағымдану құқығы заңнамада бекітілген, бірақ практикада шағымдар әрқашан объективті қаралмайды, ұзақ мерзімде қарастырылады, нәтижелер хабарланбайды. Шағымдану үшін қудалауға ұшырау қаупі бар, сотталғандар өздерінің құқықтарын қорғаудан қорқады [14]. Төртіншіден, медициналық көмектің сапасының төмендігі. Түзеу мекемелерінде медициналық қызмет жеткіліксіз дамыған, дәрі-дәрмектердің тапшылығы, мамандардың жетіспеушілігі, диагностикалық жабдықтардың болмауы байқалады.

Созылмалы аурулары, ауыр аурулары бар сотталғандар сапалы емдеу ала алмайды, сыртқы медициналық мекемелерге жіберілу қиындатылған.

Бесіншіден, еңбек құқықтарының бұзылуы. Сотталғандардың еңбек ету құқығы бар, бірақ көптеген мекемелерде жұмыс орындары жеткіліксіз, сотталғандардың еңбекпен қамтылуы төмен. Еңбек ақы нарықтық деңгейден төмен, еңбек жағдайлары әрқашан стандарттарға сәйкес келмейді, қауіпсіздік техникасы бұзылады [15]. Еңбек құқығы туралы заңнама толық қолданылмайды, сотталғандар еңбек құқықтарын қорғау тетіктеріне қолжетімділігі шектеулі.

Алтыншыдан, білім алу құқығының шектеулігі. Сотталғандардың білім алу құқығы танылады, бірақ практикада білім беру бағдарламалары жеткіліксіз дамыған, мектептер, кәсіптік оқу орталықтары барлық мекемелерде жоқ, оқытушылар тапшы. Білім беру сапасы төмен, оқу материалдары ескірген, заманауи технологиялар қолданылмайды. Жоғары білім алуға мүмкіндік өте шектеулі, қашықтан оқыту жүйесі толық дамымаған.

Жетіншіден, отбасымен байланыстың шектеулігі. Сотталғандардың отбасымен байланысты сақтау құқығы бар, бірақ кездесулер саны шектеулі, ұзақтығы қысқа, жағдайлары әрқашан қолайлы емес. Алыс аймақтардағы мекемелерде ұсталатын сотталғандардың туыстары оларды сирек көреді, көлік шығындары жоғары. Видео-байланыс барлық мекемелерде қолжетімді емес, техникалық мүмкіндіктер шектеулі.

Сегізіншіден, діни құқықтардың толық қамтамасыз етілмеуі. Сотталғандардың діни сенімді ұстану құқығы бар, бірақ барлық конфессиялар үшін тең жағдайлар жасалмаған. Діни әдебиеттер жеткіліксіз, діни қызметкерлердің кіруі кейде шектеледі, діни рәсімдерді өткізуге мүмкіндіктер әрқашан қамтамасыз етілмейді. Кейбір діни топтарға қатысты кемсітушілік байқалады.

Тоғызыншыдан, арнайы топтардың құқықтарының ескерілмеуі. Әйелдер, кәмелетке толмағандар, мүгедектер, шетелдіктер, ЛГБТ-өкілдері ерекше қажеттіліктері бар, бірақ

олардың құқықтары әрқашан толық қамтамасыз етілмейді. Әйелдердің репродуктивтік денсаулығы, аналық құқықтары жеткілікті қорғалмайды. Кәмелетке толмағандардың білім алу, дамуы үшін арнайы бағдарламалар жеткіліксіз. Мүгедектер үшін қолжетімді орта толық құрылмаған.

Оныншыдан, сотталғандардың құқықтарын қорғаудың тәуелсіз тетіктерінің әлсіздігі. Түзеу мекемелеріне қоғамдық бақылау жеткіліксіз дамыған, қоғамдық кеңестер барлық мекемелерде құрылмаған, олардың өкілеттіктері шектеулі. Омбудсмен институты түзеу мекемелерін толық қамтымайды, ресурстары шектеулі. Азаптауды болдырмау жөніндегі ұлттық механизм (НППМ) әлі құрылмаған, халықаралық мониторинг тетіктері жеткіліксіз. Он біріншіден, сотталғандардың құқықтары туралы статистиканың, мониторингтің жетіспеушілігі. Сотталғандардың құқықтарының бұзылуы туралы жүйелі деректер жиналмайды, талдау жүргізілмейді, қоғамдық есеп берілмейді. Түзеу мекемелерінің жағдайы туралы толық ақпарат жоқ, ашықтық төмен, қоғамдық бақылау қиындатылған.

Сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етуді жетілдірудің негізгі бағыттары мыналарды қамтуы тиіс. Біріншіден, заңнаманы жетілдіру және оның іске асырылуын қамтамасыз ету. Қылмыстық-атқару заңнамасын халықаралық стандарттарға толық сәйкестендіру, олқылықтарды жою, сотталғандардың құқықтарын нақтылау қажет. Заңнаманың іске асырылуын қамтамасыз ету үшін нормативтік актілерді қабылдау, нұсқаулықтар әзірлеу, қызметкерлерді оқыту, бақылауды күшейту маңызды. Сотталғандардың құқықтарын бұзғаны үшін жауапкершілікті нығайту, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікті тиімді қолдану керек.

Екіншіден, сотталғандарды құқықтық ағарту. Барлық сотталғандарға түзеу мекемесіне түскен кезде олардың құқықтары мен міндеттері туралы толық ақпарат беру, жазбаша материалдарды ұсыну, түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет. Құқықтық кеңес беру орталықтарын құру, заңгерлердің қолжетімділігін қамтамасыз ету, құқықтық клиникаларды дамыту маңызды. Сотталғандарға өз құқықтарын қорғау тәсілдерін үйрету, шағымдану процедураларын түсіндіру, заңгерлік дағдыларды дамыту керек.

Үшіншіден, шағымдану тетіктерін жетілдіру. Сотталғандардың шағымдарын қарау процедураларын регламенттеу, мерзімдерді қысқарту, объективтілікті қамтамасыз ету, шағымдану үшін қудалауға жол бермеу қажет. Тәуелсіз шағымдану органдарын құру, омбудсменнің өкілеттіктерін кеңейту, оның түзеу мекемелеріне еркін кіруін қамтамасыз ету маңызды. Электрондық шағымдану жүйесін енгізу, сотталғандардың шағымдарды тікелей жоғары органдарға, сотқа, омбудсменге жіберу мүмкіндігін қамтамасыз ету керек.

Төртіншіден, медициналық қызметті жетілдіру. Түзеу мекемелеріндегі медициналық қызметті жалпы денсаулық сақтау жүйесіне интеграциялау, медициналық стандарттарды қолдану, сапаны қамтамасыз ету қажет. Медициналық мамандардың санын арттыру, олардың біліктілігін жоғарылату, дәрі-дәрмектермен қамтамасыз ету, диагностикалық жабдықтарды жаңарту маңызды. Созылмалы аурулары, ауыр аурулары бар сотталғандарды мамандандырылған мекемелерде емдеу, олардың сыртқы медициналық мекемелерге қолжетімділігін қамтамасыз ету керек.

Бесіншіден, еңбек құқықтарын қамтамасыз ету. Түзеу мекемелерінде жұмыс орындарын құру, сотталғандардың еңбекпен қамтылуын арттыру, өндірістік алаңдарды дамыту, жаңа өндірістерді ашу қажет. Еңбек жағдайларын жақсарту, қауіпсіздік техникасын қамтамасыз ету, еңбек стандарттарын сақтау маңызды. Еңбек ақыны арттыру, оны нарықтық деңгейге жақындату, сотталғандардың отбасыларын қолдауға мүмкіндік беру керек. Еңбек құқығы туралы заңнаманы толық қолдану, сотталғандардың еңбек құқықтарын қорғау тетіктерін дамыту қажет.

Алтыншыдан, білім алу құқығын қамтамасыз ету. Барлық түзеу мекемелерінде жалпы білім беру мектептерін ашу, сотталғандарға негізгі және орта білім алу мүмкіндігін беру, оқытушылармен қамтамасыз ету қажет. Кәсіптік білім беру орталықтарын құру, арнайы бағдарламаларды әзірлеу, практикалық дағдыларды үйрету маңызды. Жоғары білім алуға

мүмкіндік жасау, қашықтан оқыту бағдарламаларын ұсыну, университеттермен ынтымақтастық орнату керек.

Жетіншіден, отбасымен байланысты нығайту. Кездесулер санын арттыру, олардың ұзақтығын ұлғайту, жағдайларын жақсарту, отбасылық атмосфера жасау қажет. Видео-байланыс мүмкіндіктерін кеңейту, барлық мекемелерде қолжетімді ету, техникалық жабдықтармен қамтамасыз ету маңызды. Сотталғандарды тұрғылықты жеріне жақын мекемелерде ұстау, отбасымен байланысты жеңілдету, аумақтық принципті қолдану керек.

Сегізіншіден, діни құқықтарды қамтамасыз ету. Барлық конфессиялар үшін тең жағдайлар жасау, діни қызметкерлердің мекемелерге еркін кіруін қамтамасыз ету, діни рәсімдерді өткізуге мүмкіндік беру қажет. Намаз үйлерін, шіркеулерді, басқа діни орындарды жабдықтау, діни әдебиеттермен қамтамасыз ету маңызды. Діни мерекелерді атап өтуге мүмкіндік беру, сотталғандардың діни сенімін құрметтеу керек.

Тоғызыншыдан, арнайы топтардың құқықтарын қамтамасыз ету. Әйелдер үшін арнайы жағдайлар жасау, олардың репродуктивтік құқықтарын қорғау, балалармен байланысты сақтау, гендерлік ерекшеліктерді ескеру қажет. Кәмелетке толмағандар үшін білім беруге, дамытуға, ойын-сауыққа бағытталған бағдарламалар әзірлеу маңызды. Мүгедектер үшін қолжетімді ортаны құру, арнайы жағдайлар жасау, медициналық, әлеуметтік қолдау көрсету керек.

Оныншыдан, тәуелсіз мониторинг тетіктерін құру. Қоғамдық бақылау кеңестерін барлық түзеу мекемелерінде құру, азаматтық қоғам өкілдерінің мекемелерге еркін кіруін қамтамасыз ету, олардың ұсынымдарын ескеру қажет. Омбудсмен институтын нығайту, арнайы пенитенциарлық омбудсмен тағайындау, оның өкілеттіктерін кеңейту маңызды. Ұлттық алдын алу механизмін (НПМ) құру, азаптауды болдырмау жөніндегі халықаралық міндеттемелерді орындау, тәуелсіз мониторинг жүргізу керек. Халықаралық ұйымдарды, БҰҰ органдарын, Қызыл Крест комитетін мекемелерге жіберу, олардың бақылауын қабылдау, ұсынымдарын орындау қажет.

Он біріншіден, ашықтық пен есеп берілуді қамтамасыз ету. Түзеу мекемелерінің жағдайы, сотталғандардың құқықтары туралы жүйелі есептер жариялау, статистиканы ашық ету, қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету қажет. Сотталғандардың құқықтарының бұзылуы туралы деректерді жинау, талдау, қоғамға ұсыну, жауапкершілікке тарту шараларын қабылдау маңызды. БАҚ-тың түзеу мекемелеріне қолжетімділігін қамтамасыз ету, объективті ақпарат таратуға мүмкіндік беру, қоғамдық пікірді қалыптастыру керек.

Сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етудің әлеуметтік-экономикалық әсері айқын. Құқықтары сақталатын сотталғандар қоғамға қайта оралуға жақсы дайындалады, қайталану деңгейі төмендейді, әлеуметтік интеграция жеңілдейді. Сотталғандардың адам қадір-қасиетін құрметтеу қоғамның гуманистік құндылықтарын нығайтады, құқықтық мәдениетті дамытады. Тиімді ресоциализация қылмыстылықты азайтады, қоғамдық қауіпсіздікті арттырады, әлеуметтік шығындарды төмендетеді. Халықаралық стандарттарға сәйкестік Қазақстанның халықаралық беделін жоғарылатады, демократиялық дамуға ықпал етеді. Қорытынды. Сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз ету заманауи құқықтық мемлекеттің маңызды міндеті, адам құқықтарын құрметтеудің көрсеткіші, гуманистік қоғамның белгісі болып табылады. Халықаралық стандарттар сотталғандардың құқықтарын кеңінен танып, оларды қорғаудың тиімді тетіктерін талап етеді. Қазақстан Республикасы қылмыстық-атқару жүйесін реформалау, оны гуманизациялау, халықаралық нормаларға сәйкестендіру бойынша елеулі жұмыстар жүргізді. Қылмыстық-атқару заңнамасы жетілдірілді, түзеу мекемелерінің жағдайлары жақсарды, сотталғандардың құқықтары кеңейтілді.

Дегенмен, сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз етудің құқықтық мәселелері қала береді. Заңнаманың іске асырылуының жеткіліксіздігі, сотталғандардың құқықтық білімінің төмендігі, шағымдану тетіктерінің тиімсіздігі, медициналық қызметтің сапасының төмендігі, еңбек және білім алу құқықтарының шектеулігі, отбасымен байланыстың әлсіздігі, діни

құқықтардың қамтамасыз етілмеуі, арнайы топтардың құқықтарының ескерілмеуі, тәуелсіз мониторингтің жетіспеушілігі негізгі проблемалар болып табылады.

Жетілдірудің негізгі бағыттары заңнаманы жетілдіру және оның іске асырылуын қамтамасыз ету, сотталғандарды құқықтық ағарту, шағымдану тетіктерін жетілдіру, медициналық қызметті дамыту, еңбек және білім алу құқықтарын қамтамасыз ету, отбасымен байланысты нығайту, діни құқықтарды қорғау, арнайы топтардың құқықтарын қамтамасыз ету, тәуелсіз мониторинг тетіктерін құру, ашықтық пен есеп берілуді қамтамасыз етуді қамтиды. Тек кешенді және жүйелі тәсіл арқылы ғана сотталғандардың құқықтарын толық қамтамасыз етуге, қылмыстық-атқару жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге, тиімді ресоциализацияны жүзеге асыруға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамыз, өзгерістермен және толықтырулармен). – Астана, 1995.
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948). – БҰҰ, 1948.
3. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). – UN General Assembly, 2015.
4. European Prison Rules. – Council of Europe, 2006.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі (2014 жылғы 5 шілде, өзгерістермен). – Астана, 2014.
6. Әбдіжаппаров Е.Қ. Сотталғандардың әлеуметтік-экономикалық құқықтары // Заңгер. – 2023. – № 4. – 89-98 б.
7. Norwegian Correctional Service. Prisoners' Rights and Rehabilitation. – Oslo, 2023. – 178 p.
8. Federal Constitutional Court of Germany. Decisions on Prisoners' Rights. – Karlsruhe, 2022. – 234 p.
9. Défenseur des droits. Annual Report on Prisons and Prisoners' Rights. – Paris, 2024. – 156 p.
10. Office of the Correctional Investigator Canada. Prisoners' Rights and Complaints Mechanisms. – Ottawa, 2023. – 189 p.
11. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі. Қылмыстық-атқару жүйесі: реформалар және нәтижелер. – Астана, 2024. – 145 б.
12. Сарсенбаев Т.Е. Сотталғандардың діни құқықтары: теория және практика // Дін және құқық. – 2023. – № 3. – 67-76 б.
13. Қалиева Г.С. Сотталғандардың шағымдану құқығы: құқықтық реттеу және іске асыру // Құқық және мемлекет. – 2024. – № 2. – 78-87 б.
14. Нұрланов А.Б. Сотталғандардың құқықтарын қорғаудың процессуалдық тетіктері // Қылмыстық процесс. – 2023. – № 4. – 56-65 б.
15. Омаров К.Т. Сотталғандардың еңбек құқықтары: халықаралық стандарттар және ұлттық заңнама // Еңбек құқығы. – 2024. – № 1. – 45-54 б.